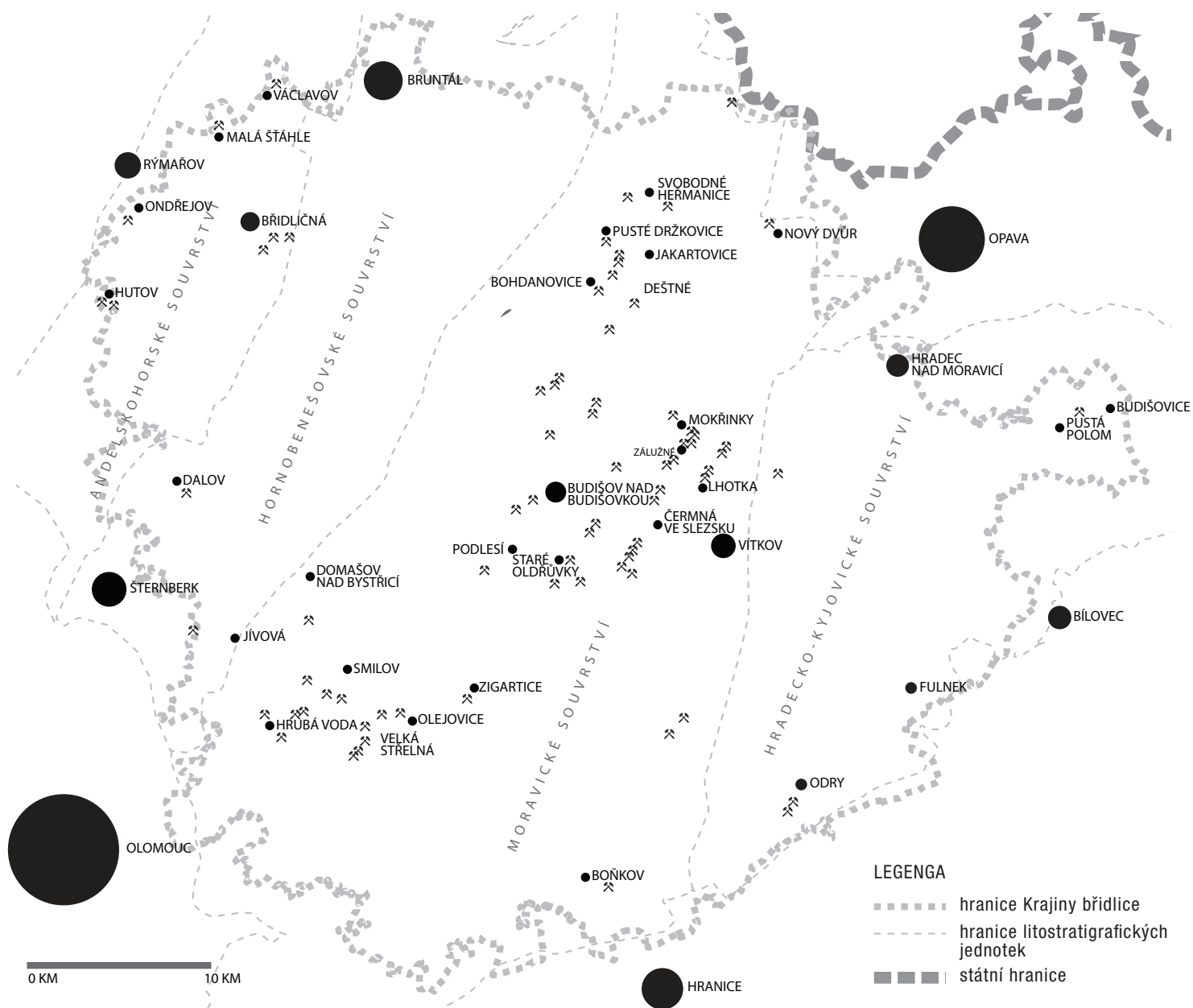

KRAJINA BŘIDLICE

Lumír Moučka

KRATŠÍ PŘÍBĚH KRAJINY BŘIDLICE

Dá se říct, že do roku 2012 se jednalo o pouhé nepoužívané sousloví „krajina břidlice“. Vyjadřovalo místo, kde se nachází nebo těží břidlice. V roce 2012 se skupina občanů a zájmových spolků spojila s městy Budišov nad Budišovkou a Vítkov a pro nový turistický projekt vymyslela název Krajina břidlice. Pro současnou Krajinu břidlice se v minulosti užívaly pouze názvy Nízký Jeseník, geologicky moravskoslezský kulm aj. V sousedství velikána Hrubého Jeseníku se oblast Nízkého Jeseníku ztrácela v názvu Jeseníky a krása ploché vrchoviny byla široké veřejnosti tak trochu utajena.

Novodobá historie turismu v této kouzelné a tajemné krajině sahá do šedesátých let 20. století. Byli to především pováleční trampové, kteří jako první začali objevovat půvabná zákoutí v okolí bývalých břidlicových lomů. V kamenných ruinách hornických staveb si budovali tábořiště a hráli hry podle námětů Foglarových knih. Oblíbená místa pojmenovali dodnes zažitými tramskými názvy jako Žlutý květ, Dřevěná štola, Rodriguezův hrob, Woodboys aj. V krajině se často skrývaly a dodnes skrývají zarostlé rozvaliny bývalých osad a samot, vystavěné v době před vysídlením sudetské oblasti. Německá přítomnost do konce druhé světové války přidávala místům na dramatickosti a utvářela podnět ke spekulacím o tajemných válečných pokladech ukrytých v podzemí, ve studnách a zborcených domech. Vedle trampů zdejší krajinu vždy vyhledávali odborníci a amatéři se zájmem o geologii, hornictví a paleontologii, kteří nadšeně a s obdivem studovali rozsáhlá podzemí a objemné odvaly v okolí lomů. Pozadu nezůstávali ani přírodovědci zkoumající rostliny na břidlicových haldách, rozmanitou faunu v podzemí, především netopýry a vrápence. Potenciál hravosti divukrásné krajiny, jedinečnost všudepřítomné břidlice a další faktory se staly předlohou projektu, jehož prvotním cílem je přiblížit moravskoslezskou břidlicovou oblast současným turistům.

Projekt Krajinu břidlice předcházelo otevření „Městského muzea v Budišově nad Budišovkou“ v roce 1996 s malou expozicí břidlic. Muzeum se stalo pilotním projektem i v novém pojetí, v projektu Krajinu břidlice v roce 2015, kdy šlo především o jeho rekonstrukci a rozšíření. V rámci projektu bylo zároveň přejmenováno na „Muzeum břidlice“.

Projekt Krajinu břidlice pomocí naučných stezek, logistikou informačních míst a propagace propojil investiční akce jednotlivých partnerských subjektů. Nové břidlicové stezky byly vedeny k naučné stezce „Dědictví břidlice“ a miniexpozici „Imaginárium břidlice“ vybudovanými městem Vítkovem v roce 2014 a k projektu „Altány Krajiny břidlice“ financovaným LČR s.p. v roce 2014. Naučné stezky byly prodlouženy do Vítkova a ke Klokočovu, čímž bylo naznačeno rozšíření k městu Odry, jehož zástupci od samého počátku v aktivitě Krajinu břidlice působili jako přisedící. Další z partnerů Krajiny břidlice, Občanské sdružení Zálužné v roce 2018 zpřístupnilo veřejnosti první břidlicové podzemí projektem „Raabova štola“. V roce 2019 město Odry otevřelo novou naučnou stezku „K Flascharovu dolu“ zabývající se těžbou břidlice v Nížkém Jeseníku, a přírodní „Geologickou expozici hornin Nížkého Jeseníku“ s ukázkou břidlic, droby, slepenců a vulkanitů. Obě akce byly provedeny již jako součást projektu Krajinu břidlice. Na rok 2020 je v Odrách připravováno otevření prohlídkového okruhu v dvoupatrovém břidlicovém dole v rámci investice „Flascharův důl“. Okruh čítající 300 m chodeb bude procházet dobývacími komorami a lezním oddělením ve větracím komínu. V podzemí vedle zakládek a klenuťých chodeb bude k vidění jedinečná „oderská vrása“. Další investiční projekty připravuje město Budišov nad Budišovkou a Jezerní důl z.s.

Krajinu břidlice neutichá, postupně malými krůčky, utvářenými zdola, tvoří a vstupuje do povědomí. Od roku 2019 je organizována spolkovou činností. Cílem nového spolku Krajinu břidlice, z.s. je především společná propagace partnerských organizací, vzájemná pomoc při udržování kvality turistických služeb a nabídek a plošné sledování a udržování kvality při užití označení Krajinu břidlice. Vedle těchto základních cílů Krajinu břidlice usiluje o získání nových partnerů v celé moravskoslezské břidlicové oblasti, v obou krajských uskupeních, na jejichž území se rozkládá. Svou činností přispívá k oživení vědomostí o skrytých krásách ploché vrchoviny Nížky Jeseník i v jejich nejzapadlejších koutech.

Vrcholným cílem je vytvoření „Národního geoparku Krajinu břidlice“ a jeho budoucí rozkvět a udržení.

Staré Olřůvky; NS Břidlicová stezka; na horizontu mohutná opěrná zeď vystavěná proti sesuvu břidlicového odvalu. Foto autor

Odry; Flascharův důl; Průchod dřevěnou výztuží; ke zpřístupnění dolu bylo nutné vyzmáhat závaly a místa zajistit dřevěnou výztuží; foto A. Zemanová

DLOUHÝ PŘÍBĚH KRAJINY BŘIDLICE

Příběh sahá hluboko do geologické minulosti, do doby, kdy oblast dnešní vrchoviny Nízký Jeseník byla mořským dnem. Zrodu horského masivu předcházela srážka kontinentů a horotvorné procesy variského vrásnění, při nichž vzniklo mohutné pásemné pohoří. Během spodního karbonu, ve fázi, kdy variské vrásnění kulminovalo, se do mělkých mořských pánví z hor splavovaly základní stavební materiály masivu - štěrky, písky a jíly. Vulkanickou a tektonickou činností se dávaly sedimenty do pohybu, častá zemětřesení způsobovala jejich přesuny z mělkých okrajů mořské pánve směrem do hlubokého oceánu, kde se opět ukládaly v mohutných vrstvách. Rytmicky se střídající štěrky, jíly a písky daly vrstvám budoucího masivu typický charakter. Krajina břidlice je tak tvořena především drobou (tmavě šedou horninou zrnitostí odpovídající pískovci), tmavými slepenci, hrubozrnnými břidlicemi a jemnozrnnými břidlicemi. Tyto základní horniny se zde rytmičtě střídají. Podle vrcholné etapy variského vrásnění, kdy se horniny usadily, a dnešního umístění je masív geologicky určen jako moravskoslezský kulm (dále MSZ kulm).

Na současné podobě vrchoviny se následně podílela celá řada dalších horotvorných procesů trvajících více než 300 miliónů let. Ještě v době variského orogénu byly horniny částečně metamorfovány, vrásněny, rozlámány na kry. Později, v třetihorách, vlivem alpského vrásnění byl masív postupnými kroky vyzdvižen, zatímco oblast Hornomoravského úvalu a Kladska se propadla. Další výrazné změny způsobila mladší vulkanická činnost, při níž vzrostlo několik sopečných hor. Významnými živly ve vývoji vrchoviny se staly dodnes působící klimatické změny a povětrnostní vlivy doprovázené zvětráváním a erozí. Neoddělitelnou úlohu sehrály menší i mohutné vodní toky, které svou silou prořezaly hluboká údolí.

Krajina břidlice je tvořena převážně MSZ kulmem, vznikajícím od prvohorního karbonu - kulmu do současnosti. Kontury jejího teritoria takřka kopírují hranice geomorfologického celku ploché vrchoviny Nízký Jeseník, tvořené z větší části právě kulmskými sedimenty. Oblé travnaté či zalesněné kopce a hory a hluboká údolí řek, potoků, mnohdy s příkrými svahy, dávají krajině typický vzhled ploché vrchoviny. Co je zde oproti jiným vrchovinám výjimečné, jsou časté stříbřitě šedivé odvaly porostlé náletovými dřevinami - břízou, borovicí a smrky, svědectví bývalé těžby břidlic. Geologickou pestrost krajině dodávají sopky a vulkanity, prostupující v několika liniích nad povrch kulmských vrstev, neméně zajímavými jsou táhnoucí se zrudněné žíly, v minulosti těžené na několika místech.

Slezská Harta; Sopky Velký a Malý Roudný; foto autor

Klokočov; Kamenná kniha; vrásy odhalené zvětráváním a erozí; foto A. Zemanová

Odry; Flascharův důl; Čelo vrásy; v podzemí Flascharova dolu se nachází jedinečná těžbou odhalená vrása; foto J. Wagner

PŘÍBĚH LAMAČŮ V KRAJINĚ BŘIDLICE

Od nepaměti byla břidlice příhodným materiálem a mohla sloužit k různým stavebním i jiným účelům. Snadné dělení břidlic na ploché desky předurčilo břidlici k výrobě dlažebních, krycích a zdicích materiálů, brusů aj.

Často zmiňované datace hovoří o těžbě břidlic v Nížkém Jeseníku v lomech u Svobodných Heřmanic v roce 1775, to se již jednalo o těžbu „pokryvačských břidlic“ směřující k postupnému budování nového hospodářského odvětví - břidlicového průmyslu. Břidlice se sporadicky těžila již dříve s využitím jako základní stavební zdicí materiál a jiné stavebně-konstrukční prvky.

Těžba pokryvačských břidlic se v Nížkém Jeseníku jako hospodářský obor rozvíjela teprve v průběhu 18. století, kdy se s výrobky začalo obchodovat. Nejstarší primitivní postupy a techniky lámání břidlice přetrvaly až do poloviny 19. století. Technika těžby spočívala v otevření malého jámového či stěnového lomu, půdorysně omezeného zpravidla velikostí pozemku. K rozsáhlejší průmyslové těžbě, za pomoci výtahů mechanizace, došlo až po roce 1830 s příchodem majetnějších investorů, zakládáním větších moderně vybavených lomů a hlubinným otevíráním břidlicových ložisek.

Nové otvírky ložisek vznikaly na katastrech Velká Střelná, Hrubá Voda, Smilov, Svobodné Heřmanice, Klokočov, Černá ve Slezsku, Budišov nad Budišovkou, Svatoňovice, Staré Oldřůvky, Nové Oldřůvky, Odry, Budišovice, Bohdanovice, Jakartovice, Jiříkov, Pusté Držkovice, Zálužné, Nové Těchanovice, Lhotka, Břidličná, Hořejší Kunčice, Jívová, Domašov nad Bystřicí a dalších. Ve všech těchto lokalitách počátky a vrcholná období těžby břidlice spadají převážně do působnosti místního německy mluvícího obyvatelstva sídlícího v oblasti již od 13. století. V průběhu 19. století místní povolali nové německé přistěhovalce, horníky a inženýry znalé problematiky těžby břidlic z německé sasko-durynské oblasti. Na studium Důlní akademie ve Frieburgu-Sachsenu bylo vysláno i několik synů místních podnikatelů. Takovým způsobem se do moravskoslezské břidlicové oblasti přenesla tradice a znalosti těžby břidlic z Durynského lesa.

K hlubinné i povrchové těžbě se začaly používat dopravní prostředky pohybující se po kolejích, výtahy poháněné parními stroji, aj. Hlubinnou těžbou se začala získávat jadrnější surovina neporušená povětrnostními vlivy, výrobky z takovéto suroviny měly mnohem větší kvalitu a životnost. Vytěžená surovina se nadále zpracovávala ručním klínováním, avšak původní osekávání motyčkami bylo nahrazeno ořezáváním nůžkami zvanými řezáky.

Zálužné; tzv. Raabova štola - zpřístupněný podzemní lom;
foto J. Wagner

Nové Zálužné; Ruční vrátek; ojedinelý předmět byl v nedávné době z podzemního lomu ukraden; foto autor

Růstu břidlicového hospodářství nahrávalo současně několik důležitých faktorů. Především se jednalo o nevyhrazený nerost, břidlici mohl těžit každý, kdo ji měl na svém pozemku nebo si pozemek pronajal, nemusel vyřizovat žádné důlní zápůjčky u příslušného báňského úřadu. Napomohla řada stavebních vyhlášek požadující pro zahuštěnou městskou zástavbu nehořlavé krytiny a zakazující často používaný dřevěný šindel. O rozvíjení obchodu se postaraly nové železniční tratě. Vrcholným obdobím těžby břidlice v MSZ kulmu se stal časový úsek mezi léty 1860 až 1914. Podle statistických údajů z konce 19. století se v moravskoslezské oblasti těžila pokrývačská břidlice téměř ve stovce menších či větších podniků s neuvěřitelnou produkcí. Například firma Schieferbergbau A.G. se sídlem v Olomouci zaměstnávala v břidlicových podzemních lomech Velká Střelná, Hrubá Voda a Mokřinky okolo 600 dělníků s výrobní kapacitou 2000 až 2500 vagonů, což bylo cca 600 000 m² břidlicové krytiny ročně.

Velký úpadek těžby přišel s 1. světovou válkou a rozpadem Rakouska-Uherska. Za války vážlo zásobování uhlím a odbyt, některá podzemní díla byla ponechána k zatopení. Zánikem monarchie se tradiční odbytiště úplně rozpadla. K prohloubení úpadku přispěl vznik levnější osinkocementové krytiny a konkurence zahraničních břidlicových výrobků. Zmíněné okolnosti způsobily zánik většiny malých i velkých břidlicových podniků.

Zálužné; Opěrné zdivo odvalu nad cestou; foto autor

Velká Střelná; Ruiny parní kotelny; foto autor

Svobodné Heřmanice; Zatopený jámový lom; foto autor

Herčivald; Ruiny hornických staveb; foto autor

Staré Oldřůvky; Stěnový lom; foto autor

Kerhartice; Opěrná zeď pod odvalem; foto autor

Ve třicátých letech 20. století nastalo nové období hospodářské konjunktury, které oživilo i břidlicový průmysl. Za zmínku stojí firma Řihák a spol. z Olomouce s těžbou břidlice ve Velké Střelné, Hrubé Vodě a Mokřinkách. V roce 1932 tato firma ve Velké Střelné jako první elektrifikovala břidlicový důl přivedením elektrického proudu z Přerova. Období plynulého růstu bylo brzy vystřídáno novým úpadkem, tentokrát vlivem šířícího se nacismu a následujících událostí 2. světové války.

Další negativní skutečnosti pro břidlicový průmysl nastaly po ukončení 2. světové války. Nedostatek odborníků a zkušených dělníků, způsobený odsunem obyvatel německé národnosti, znárodnění podniků a budování vojenské střelnice v místě nejvýkonnějších břidlicových lomů způsobily neodvratitelný úpadek břidlicového průmyslu. Jediným činným podnikem tak na dlouhé časy zůstal pouze podzemní lom v Nových Těchanovicích - Lhotce, kde se ložisko těžilo zastaralým způsobem.

Větších úspěchů dosáhl socialistický břidlicový průmysl až v 70. letech 20. století otevřením hlubinných moderně vybavených břidlicových dolů ve Lhotce (1971) a Starých Oldřůvkách (1971). Tyto počiny nastartovaly úspěšnou obnovu břidlicového průmyslu na dobu dalších 30 let.

Prozatímní tečku za výrobou pokrývačské břidlice v Nížkém Jeseníku přinesla Sametová revoluce a následná privatizace státních podniků. Časté změny majetkových poměrů, špatně odhadnuté investiční záměry, nezvládnutý odbyt, přibývající zahraniční konkurence a řada jiných faktorů přivedly všechny zprivatizované firmy ke krachu. Několik nových pokusů o těžbu břidlice zároveň vznikalo a dodnes vzniká. Nové subjekty zpravidla těží břidlici za účelem výroby zahradního kamene a dlažeb, většinou však po krátké době zanikají.

V současné době je v provozu Důl Radim, na lomu Šárka v Budišově nad Budišovkou probíhá ověřovací geologický průzkum s těžbou, „trvalkou“ mezi současnými podniky je lom Jívová otevřený v roce 2001.

Mokřinky; Imaginarium břidlice; jedinečná výstava velkoformátových fotografií a videí z činných břidlicových dolů; foto autor

Budišov nad Budišovkou; Muzeum břidlice; sbírka dopravních prostředků, v popředí jedinečný výklopný vozík ze zatopeného lomu Svobné Heřmanice; foto autor

Odry; Naučná stezka K Flascharovu dolu; foto autor

Odry; Geologická expozice hornin Nížkého Jeseníku; foto A. Zemanová